

- SUSAN SEYMOUR: *Anglo-Danish Relations and Germany 1933-1945*. Odense University Studies in History and Social Sciences, Vol. 78. Odense University Press, 1982. 198 s., ill. 158,60 kr.
- HARM SCHRÖTER: *Aussenpolitik und Wirtschaftsinteresse. Skandinavien im ausseiwirtschaftlichen Kalkül Deutschlands und Grossbritanniens 1918-1939*. Europäische Hochschulschriften, Reihe III: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, Vol. 195. Frankfurt am Main etc., Peter Lang, 1983. 567 s.

Vid det första världskrigets slut syntes de skandinaviska småstaterna vara säkerhetspolitiskt trygga men ekonomiskt mera otrygga. De expansionistiska grannstaterna Tyskland och Ryssland var båda försvagade och antogs ej kunna innebära något militärt hot inom överskådlig framtid. I en tid av tydligt ökande konkurrens och ständiga kriser uppfattades det emellertid av samtiden som ytterst ovisst, om de skandinaviska länderna med deras starka avhängighet av utrikeshandeln skulle kunna hävda sig ekonomiskt och oron var stor för framtiden. Utvecklingen kom inte att bekräfta de värsta farhågorna på det ekonomiska området. Den 30 november 1939 och den 9 april 1940 erinrade eftertryckligt om svårigheterna att säkerhetspolitiskt trygga existensen. På det ekonomiska och handelspolitiska området var de skandinaviska länderna mera framgångsrika. Den starka tillväxten från tiden före första världskriget och industrialiseringen fortsatte. Denna utveckling var emellertid inte självklar eller okomplicerad. Den hotades bl.a. av stormakternas intressen och strävanden på det ekonomiska området. Detta belyses i två nypublicerade doktorsavhandlingar, den ena engelsk och den andra västtysk.

Utgångspunkten i *Susan Seymours* avhandling om England och Danmark utgöres av de drastiska förändringarna i och aktiveringen av den engelska handelspolitiken 1931-32. Under intryck av den ekonomiska krisen genomfördes en radikal devalvering. Frihandeln övergavs och ett protektionistiskt system infördes, kompletterat med bilaterala överenskommelser. Uppmärksamheten vändes därvid särskilt mot imperiet och de länder utanför imperiet, gentemot vilka England traditionellt hade importöverskott och kunde utnyttja detta som påtryckningsmedel. Bland dessa länder var främst Argentina och de skandinaviska länderna. En engelsk marknadsexpansion inleddes, i Skandinavien särskilt starkt riktad mot Danmark. Denna expansion kolliderade med Tysklands intressen som ledande exportör. Seymour skildrar de skandinaviska ländernas, särskilt Danmarks, dilemma mellan England och Tyskland. På handelns område var avhängigheten av England, som tog emot

merparten av exporten, uppenbar. Samtidigt ökade under 1930-talet snabbt det militära och politiska trycket från Tyskland. Englands ekonomiska stagnation och dess krisbekämpningspolitik, där rustningarna prioriterades lägre än i Tyskland, gjorde att det fick svårt att lösa sina egna säkerhetspolitiska problem för att inte tala om Skandinaviens. Den starka ekonomiska ställningen, särskilt i Danmark, motsvarades således allt mindre av militär förmåga. Diverse missförstånd gjorde emellertid enligt Seymour, att man på dansk sida alltför tidigt och bestämt avskrev möjligheten, att England skulle militärt ingripa vid en tysk aggression gentemot Danmark. De engelska handlingslinjerna lades i själva verket fast först i allra sista stund, sommaren 1939. Dessförinnan var frågan öppen, vilket man ej insåg i Danmark. Detta bidrog till att förlama landets försvarsvilja och försvarsansträngningar, vilket i sin tur påverkade det engelska beslutet att ej ställa upp för Danmark.

Seymour är i detta sammanhang skarpt kritisk mot den danska försvarspolitiken och mot de missade möjligheterna till nordiskt samarbete, vilka hon också främst tillskriver bristen på dansk försvarsvilja. Hon anspelar därvid på de strävanden till nordiskt eller bredare småstatsarbete, vilka förstärkts av den ekonomiska krisen och den alltmer hotande stormaktspolitiken och vilka kunde anknyta till äldre traditioner av nära samarbete under yttre svårigheter och tryck, t.ex. under första världskriget.

I sin kritik av dansk försvars- och utrikespolitik ansluter sig Seymour till en hållning som präglar det engelska källmaterial hon använt från den civila och militära centralförvaltningen. Inom utrikesförvaltningen möter för övrigt denna hållning skarpt markerad och förenad med en närmast moralisk indignation redan i sändebudsrapporter från Skandinavien under tiden före första världskriget. Den var således djupt rotad och gav inte mycket utrymme för förståelse av P. Munchs på kollektiv säkerhet och småstatsnedrustning inriktade politik, vilken stämplades som defaitistisk och dogmatisk. Ekonomiskt stärkte emellertid England sin ställning i Skandinavien, särskilt i Danmark och i synnerhet under första hälften av 1930-talet. Beträffande viktiga varor som kol, salt och stål skedde detta på bekostnad, inte främst av Tyskland, utan av Polen och Sverige. Den skandinaviska samhandeln drabbades således, men England ställde sig kallsinnigt till eller motarbetade de skandinaviska samarbetssträvandena på det ekonomiska och handelspolitiska området. (Det är alltså inte bara de skandinaviska länderna själva, som kan lastas för att det skandinaviska samarbetet ej uppnådde resultat!) Det fanns också tecken till ytterligare skärpning av den engelska handelspolitiken. Engelska agrarprotektionister, uppbackade av den mäktiga och högljud-

da Beaverbrookpressen, önskade väsentligt reducera importen från Danmark till fördel för lantbruket i England och imperiet. Beträffande de viktigaste traditionella varorna, särskilt bacon och ägg (mindre i fråga om smör), upprätthölls emellertid importen i stort sett. Däremot försvårades introduktionen av nya danska produkter på den engelska marknaden.

På tysk sida ledde den ekonomiska världskrisen till användningen av hårdföra metoder i handelspolitiken. Bl.a. infördes clearing, d.v.s. ett avräkningssystem, varigenom betalningar till ett land måste användas i det betalande landet. På engelsk sida övervägde man att ta efter tyskarna och tillgripa clearing-vapnet gentemot de av England beroende skandinaviska länderna. Detta skulle hota deras traditionella överskott av fri och hård valuta genom handeln med England – en valuta som tryggade import av råvaror till industrin, fodermedel till lantbruket etc. Hotet förverkligades emellertid aldrig. I stället uppmjukades den engelska politiken mot Skandinavien alltmer. Detta förklarar Seymour med ökande efterfrågan i England som följd av krisbekämpningsåtgärder samt av efterhand ökande rustningar. Också i Tyskland ökade rustningar och krigsförberedelser behovet av varor från Skandinavien och tvingade till en försiktig politik. Härtill kom interna motsättningar mellan olika intressen i de båda stormakterna, vilka försvårade en enhetlig och energisk hållning.

Seymours avhandling har ett brett sikte. Den skildrar både de ekonomiska och de politiska relationerna mellan England och Danmark. Dessa behandlas var för sig, men Seymour framhåller att de i verkligheten hängde samman. Förhållandet mellan ekonomi och politik står helt i centrum för *Harm Schröters* arbete. Centralt tema i detta är den tysk-engelska konkurrensen i Skandinavien under mellankrigstiden. Denna indelas i tre perioder. Den första av dessa sträcker sig fram till den ekonomiska krisen 1929-1933, vilken svarar för den andra perioden i Schröters tidsindelning. Den första perioden utmärkes av relativt låg tysk-engelsk rivalitet på den skandinaviska marknaden, samtidigt med att Tyskland där vinner tillbaka sina marknadsandelar från förkrigstiden. Krisen 1929-1933 utlöser (som ovan berörts) en engelsk exportoffensiv i Skandinavien och för till en kollision mellan engelsk och tysk ekonomisk expansionism. Därmed grundlägges också en politisk motsättning. I den efterföljande tredje perioden, som sträcker sig fram till det andra världskriget, vidareutvecklas den ekonomiska och politiska rivaliteten. Denna skärps, särskilt under åren närmast före krigsutbrottet, under intryck av bl.a. en ny ekonomisk tillbakagång och en tysk

exportoffensiv. Tillsammans med den tyska marinens speciella intresse för baser i Skandinavien leder rivaliteten över i en »kapplöpning om Skandinavien«. Utvecklingen, som Schröter tecknar den, skulle kunna användas som skolexempel på de kollisionsrisker där ligger i ekonomisk expansionism.

Medan Seymour ser kanske väl förstående på den engelska politiken framhåller Schröter energiskt särskilt den tyska men också den engelska politikens negativa sidor. Tyskland var, som ovan nämnts, även på det ekonomiska området berett att använda mera hårdföra metoder än England, även om det inte i Skandinavien vågade bruka lika hårda medel som i Sydosteuropa. Konkurrensen mellan stormakterna gav alltid de skandinaviska länderna möjlighet att driva balanspolitik och att vid tyskt tryck mera närma sig England. Schröter betonar också att England kämpade från en principiellt defensiv hållning (det gällde att bevara dess ekonomiska ställning), medan Tyskland anknöt till sin offensiva handelspolitik från tiden före första världskriget och försökte följa upp denna. Tyskarna kunde i konkurrensen om den skandinaviska marknaden falla tillbaka på en effektivare industriell struktur än engelsmännen, vilket möjliggjorde för dem att sälja bättre och mer attraktiva varor. Tysklands framgångar i konkurrensen tillskrives den ekonomiska styrkan, bakslagen politiska misstag. Också på tysk sida var t.ex. agrarprotektionisterna högljudda och de tilläts i ett kritiskt skede, under krisen 1929-1933, sätta käppar i hjulen för den tyska politiken mot Skandinavien, vilket omedelbart utnyttjades av England.

Seymour anger endast vagt, hur långt de engelska målsättningarna gentemot Skandinavien sträckte sig. Hon framhåller, att den engelska hållningen mot Danmark normalt bestämdes på tjänstemannanivå inom de allmänna ramarna för engelsk politik, som regeringen fastlagt. Centralförvaltningen ges således en avgörande betydelse för den faktiskt förda politiken. I detta sammanhang nämner Seymour, att man i Foreign Office var orolig för att Valutacentralen (som inrättats till skydd för dansk ekonomi) var ett medel för att genom statligt ingripande gynna den danska industrialiseringen och fruktade för att, om detta gick för långt, den engelska exporten kunde hotas. Här framskymtar att en långtgående dansk industrialisering var emot engelska intressen. Seymour påpekar vidare, att en av de tjänstemän i Foreign Office, som hade mest att göra med den ekonomiska politiken mod Danmark, chefen för den ekonomiska avdelningen, Ashton Gwatkin, ofta uttalade, att de engelska handelsavtalen med de nordiska länderna i början av 1930-talet lade grunden till ett engelskt handelsimperium. Uttalandena anföres som exempel på Ashton Gwatkins förkärlek för storstilade, utopiska planer,

vilka överskattade Englands styrka. Deras betydelse nedtonas således starkt.

Schröter däremot lägger stor vikt vid de tyska försöken att upprätta ett »Grossraumwirtschaft«, definierat som »eine Deutschland zum Teil einseitig Vorteile einräumende, internationale, arbeitsteilige, im räumlichen Verbund mit Mitteleuropa arbeitenden Wirtschaft unter politischer Dominanz Deutschlands«. Schröter anknyter därmed till ett centralt tema i nyare forskning: tendenserna att upprätta av en eller flera stormakter dominerade ekonomiska block eller imperier med en stark differentiering mellan ett industriellt centrum och en råvaruproducerande periferi samt mellan den eller de dominerande industriella stormakterna å den ena sidan och den eller de dominerade småstaterna å den andra. Bl.a. Bernd Jürgen Wendt har studerat en motsvarande tysk politik gentemot Sydosteuropa under mellankrigstiden. Kan vi spåra något liknande beträffande Skandinavien? Seymours, huvudsakligen från regering och centraladministration i England och Danmark emanerande material, visar i detta sammanhang en klar begränsning. Det belyser den statliga aktiviteten. Överenskommelser mellan det privata näringslivet spelade emellertid vid sidan om statliga handelsavtalsförhandlingar en ökande roll inom de ekonomiska relationerna under mellankrigstiden. Det privata näringslivet utövade också en mycket aktiv påverkan på den statliga politiken. Förutsättningen för att Schröter ingående kan belysa tyska dominanssträvanden gentemot Skandinavien är, att han utnyttjat de i Västtyskland förvarade arkiven från de stora tyska industrikoncernerna. Däremot har han inte haft tillgång till de i DDR förvarade arkiven, som också är betydande och viktiga. Det utnyttjade materialet möjliggör emellertid för Schröter att i detalj skildra näringslivets planer på och försök till expansion i Skandinavien, med hjälp av dels statligt stöd, dels samarbete mellan tysk och engelsk industri. Därvid kan han också belysa intressen och målsättningar på engelsk sida.

Schröter visar, hur industrin såväl i Tyskland som i England strävade efter att hämma industrialiseringen i andra delar av världen, inklusive Skandinavien. Endast de internationellt betydande firmorna och grupperna hade därvid – i samarbete med staten och/eller med industrier i andra länder – de nödvändiga maktresurserna för att inom sina branschområden bromsa den industriella utvecklingen eller leda den in på ofarliga banor och därmed säkra sig dominans. Som en av de få expanderande marknaderna i världen hade Skandinavien därvid särskilt stort intresse: Schröter framhåller det som ett av de ekonomiskt viktigaste områdena överhuvud. Han kan i sin framställning ge åtskilliga konkreta exempel på hur tyska och engelska karteller, ofta i samarbete, uppnådde

att stoppa eller begränsa industriell produktion i Skandinavien. På det kemisk-tekniska området samarbetade t.ex. de mäktiga koncernerna IG Farben i Tyskland och ICI i England. De lyckades förhindra produktion av färgämnen i Norge och av kväve (för den viktiga konstgödselframställningen till jordbruket) i Danmark. I Finland fördröjde de färdigställandet av en kvävefabrik. När man misslyckades att stoppa finska planer på inhemsk klorframställning (för den centrala massaindustrin) skaffade man sig kontroll genom att delta i projektet. De tyska och engelska koncernerna vann också samarbetspartner inom Skandinavien – bland dem nämns t.ex. ASEA och Norsk Hydro.

De av Seymour återgivna uttalandena kan således sättas in i ett större sammanhang. Tydligt hade de en bakgrund i form av intressen inom industrin – och en påverkan av dessa intressen på staten, d.v.s. i detta sammanhang centralförvaltningen. De aktualiserar således förhållandet mellan marknad, förvaltning och politik – ett förhållande, som varje handelspolitisk analys naturligt aktualiserar. Studiet av förhållandet mellan Tyskland och England på den skandinaviska marknaden och av deras dominanssträvanden där kopplas av Schröter samman med ett studium av förhållandet mellan stat och näringsliv.

Under senare år har man i forskningen allt mer börjat intressera sig för en tendens i det moderna (postliberala) samhället i riktning av en integration mellan stat och näringsliv, ett utsuddande av gränserna mellan det offentliga och det privata. Ett viktigt drag i denna utveckling är den roll organisationerna, korporationerna (utvecklingen betecknas ofta som neokorporatistisk) spelar inom politik och administration. Schröter kan visa, hur de stora firmorna och näringslivsorganisationerna samt inte minst de internationella kartellerna övertar och utövar statlig auktoritet på handelspolitikens område. Han kan också visa, hur staten utnyttjas i näringslivets tjänst för diplomatiska framstötningar etc. Samtidigt använder staten näringslivet som ett utrikespolitiskt instrument. Detta var en viktig grundsats i Tyskland efter första världskriget, när det berövats andra utrikespolitiska påtryckningsmedel.

Schröter vill se förhållandena på handelspolitikens område som representativa för förhållandet mellan stat och näringsliv. Med den tendens till sektorsuppdelning och -avgränsning, som också utvecklats, kan det emellertid vara osäkert, hur pass representativa förhållandena är på handelspolitikens område. Detta kan ha tjänat som en inkörssort för förändringar, under intryck t.ex. av internationell konkurrens och behov av att genom inre samarbete hävda sig bättre utåt. Otvivelaktigt är emellertid, att stat och näringsliv här konfronterades med varandra under tydligt iakttagbara former, liksom småstater och stormakter.

Man kan spekulera över om stormakterna var farligast för Danmark och Skandinavien, när de samarbetade eller när de konkurrerade med varandra. I Sydosteuropa, där Tyskland hade friare händer än i norr och inte så starkt konkurrerade med engelska intressen, kunde det bygga upp ett system av ekonomiska och politiska satelliter. I konkurrensen mellan stormakterna ligger säkerligen en god del av förklaringen till att Skandinavien under mellankrigstiden undgick en ensidig tysk eller engelsk dominans och en bidragande förklaring till att det klarade sig så pass bra ekonomiskt. Säkerhetspolitiskt fick emellertid konkurrensen ödesdigra konsekvenser. Ett fördjupat ekonomiskt samarbete mellan stormakterna kunde på sikt också ha inneburit ett farligt hot. År 1939 förelåg planer på marknadsdelningar och kartellsamarbete, vilka, om de förverkligats och kriget inte kommit emellan, drabbat skandinavisk industri hårt.

Seymour och Schröters avhandlingar har förtjänsten att, var och en efter sina förutsättningar, ha belyst en bit av Danmarks och Skandinavienens ödesdilemma mellan stormakterna. Seymour har anknytning till det skandinaviska seminarium, som den norskfödda Ragnhild Hatton byggde upp under sin tid som professor vid London School of Economics. Seminariet har en lång erfarenhet av studier rörande Skandinavien. En rad undersökningar har producerats, vilka emellertid i allmänhet ej har kunnat tryckas. Det är därför glädjande, att Odense Universitetsförlag möjliggjort publiceringen av Susan Seymours inom de kvantitativt snävt fastlagda ramarna för engelska doktorsavhandlingar välskrivna och intresseväckande undersökning. Schröter utgår från Fritz Fischers tidigare seminarium i Hamburg och har studerat under dennes efterträdare Bernd Jürgen Wendt. Inom denna krets har Klaus Wittmann tidigare behandlat de tysk-svenska ekonomiska relationerna 1933-1945. Schröters breda och synnerligen djuplodande undersökning rörande hela mellankrigstiden och hela Skandinavien understryker ytterligare hur seminariet och den forskningstradition det utvecklat är i stånd till energiska och inspirerande insatser.

Carl-Axel Gemzell